

**Sveriges nätbibliotek -
en skiss till struktur, innehåll och organisation**

av

**Terje Høiseth
Luleå universitetsbibliotek**

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	SID
0. Inledning	3
1. Bakgrund	3
2. Uppdrag och uppdragsbeskrivning	4
3. Arbetsmetoder	5
4. Behovsanalys	5
5. Definitioner och avgränsningar	6
6. Innehåll	8
6.1. Elektronisk publicering	9
6.2. Licensverksamhet	9
6.3. Libris utveckling	10
6.4. Portaler	11
6.5. Digitala referenstjänster	11
6.6. E-learning	12
6.7. Svenska elektroniska resurser	12
6.8. Standarder och teknik	12
7. Organisation	13
8. Kostnader och finansiering	15
9. Kort situationsrapport från övriga Norden	15
10. Förslag och rekommendationer	16

0. Inledning.

Det har nu gått mer än 10 år sedan svenska universitets- och högskolebibliotek började använda nätet till informationsspredning och andra nätbaserade tjänster. Från en mycket blygsam start med lite information om biblioteket och embryon till länksamlingar, har vi efter 10 år nått en situation som alla känner väl till, med ett enormt informationsutbud och många tjänster, alla riktade direkt till slutbrukaren. Bibliotekens och bibliotekariernas liv är inte alls sig likt efter tillkomsten av webben, begreppet hybridbibliotek är nu ganska vedertaget. Om man skulle ranka den enskilde händelse som har haft störst betydelse för bibliotekens utveckling de senaste hundra åren, skulle jag med stor sannolikhet ge min röst på tillkomsten av webben. På bara 10 år har det skett mycket stora förändringar, och utvecklingspotentialen är som det verkar nästan gränslös.

Under denna tid har det också skedd en stor kompetensuppbyggnad bland bibliotekens personal, som med liv och lust kastade sig över detta nya forum och före de flesta andra yrkeskategorier upptäckte nyttan med det hela. Denna fas har varit präglad lite av "låt tusen blommor blomma", något som är ganska naturligt i en utvecklingsperiod. Därför ser vi också ett antal självutvecklade system på olika orter för elektronisk publicering, lokalbokning, länksamlingar, ämnesportaler, tidskriftsdatabaser etc., etc. Denna process har varit både naturlig och nödvändig, men nu har tiden kommit för konsolidering och samling av kompetens och resurser, kort sagt nu gäller samverkan, samordning och samarbete. Biblioteksvärlden har ju långa och väl utvecklade traditioner på att samarbeta och hitta kooperativa lösningar. Fjärrlånesamarbetet och Libris-katalogisering är bra exempel på sådant som har fungerat väl under många år, och bland nyare samarbetsformer hittar vi arbetet med licenskonsortier. Vi har även en stor fördel framför exempelvis våra moderinstitutioner, universiteten och högskolorna. Vi har en myndighet, KB, som har fått uppgiften att arbeta med samordning för forskningsbiblioteken. Därför har vi ett mycket bra utgångsläge för att samordna och samarbeta kring olika frågor, och jag kommer i det följande att försöka ge min bild av en möjlig samordning som vi har valt att benämna Sveriges nätbibliotek.

1. Bakgrund.

I Danmark och Finland har man sedan några år tillbaka nationella satsningar som kallas "elektroniska bibliotek". Även i Norge har man nyligen startat arbetet med det man kallar "Norsk digitalt bibliotek". Jag återkommer med närmare beskrivningar av de nordiska projekten senare i rapporten. I Sverige gjorde man för några år sedan ett försök med att lansera SVEBIB, något som av olika skäl inte fick något större gensvar ute på fältet. Jag skall inte här gå in på orsakerna till detta, men kan väl i alla fall fastslå att varken tidpunkt eller inriktning kändes helt rätt om man såg det hela från det lokala biblioteksperspektivet.

Under våren 2002 gjorde BIBSAM en utredning om biblioteksservice till Sveriges nätuniversitet. Utredningen väckte ett visst intresse på departementet, men några

pengar till projekt kom inte med hänvisning till det statsfinansiella läget. Många av de förslag som kom fram i denna utredning var av allmän karaktär, dvs lika intressant för studenter på campus som distansstudenter. Detta verkar vara en allmän trend, nu utvecklar man tjänster som har alla studenter som målgrupp, inte enbart distansstudenterna. Man har också gått över från att använda begrepp som ”distansutbildning” och ”decentraliserad utbildning” till ”flexibelt lärande”, något som omfattar hela studentgruppen. Exempelvis utvecklar man kurser på webben som i lika hög grad kan tas av campusstudenten som studenten som sitter i Storuman. Detta får i sin tur också effekter på bibliotekens tänkande och tjänsteutbud.

Under våren 2003 tillsatte BIBSAM en intern utredning, där Jan Hagerlid under hösten färdigställde ett diskussionsunderlag med titeln ”Sveriges nätbibliotek- ett samlat insatsprogram för ett svenskt digitalt bibliotek för högre utbildning och forskning”. I detta PM redogör Hagerlid ganska ingående för användarbehov och samordningsbehov. Han sammanfattar även de satsningar som är gjorda eller planeras i Danmark, Finland, Norge, Storbritannien och Nederländerna. Utredningen tar även upp mål och målgrupper, insatsområden och till viss del finansiering och organisation. Jag ser inga behov i denna begränsade utredning upprepa det Hagerlid har sagt i sitt PM, men kommer att lägga vikten vid områden som inte i lika hög grad har fått plats där. Hagerlids PM finns i sin helhet att tillgå under [BIBSAMs hemsida](#).

Särskilt stor vikt för det fortsatte arbetet med denna fråga kan de förslag som framförs i KB-utredningen få. Där föreslås ett nationellt insatsprogram för samordnad digital informationsförsörjning till utbildning och forskning. Det finns även ett förslag till finansiering som sträcker sig fram till 2008 och totalt är på 64 miljoner kronor. I nuläget finns det självklart ingen garanti för att det tillkommer några pengar alls till ett eventuellt program för Sveriges nätbibliotek. Arbetet med planering och genomförandet av programmet måste enligt min mening inte avvakta eventuella centrala finansieringsbeslut. Finansieringen påverkar självklart i hur stor omfattning och hur snabbt man kan genomföra planerade aktiviteter, men vissa delar av programmet bör det vara möjligt att åstadkomma utan att något sådant beslut har kommit.

För att gå vidare med saken beslutade KB att göra en mindre studie med en extern utredare, och undertecknad fick i oktober 2003 uppdraget att göra denna studie.

2. Uppdrag och uppdragsbeskrivning.

Uppdragsbeskrivningen finns i sin helhet på [KBs hemsida](#). I uppdragsbeskrivningen lyfts fram behovet av en närmare precisering och en bredare förankring av planerna för Sveriges nätbibliotek innan man går vidare. I det syftet vill man därför genomföra denna förstudie. Begreppet förstudie kan i detta sammanhang möjligtvis verka något oklart, då förstudier ofta syftar till att vara underlag för beslut om man skall fortsätta eller inte. Här syftar begreppet förstudie mer på storleken av studien, den är alltså inte alls lika omfattande som en utredning av hela frågan skulle ha varit, varken tidsmässigt eller när det gäller arbetsinsats. Någon tveksamhet om att man vill gå vidare med planeringen av programmet har aldrig funnits i sammanhang med uppdragsbeskrivningen. Syftet med studien skall enligt uppdraget vara :

Att lämna ett förslag till ett samlat utvecklingsprogram för ett nationellt digitalt bibliotek för forskning och högre utbildning, där det i synnerhet görs närmare preciseringar av

- Mål
- Målgrupper och deltagare
- Insatser på kort och lång sikt med angiven prioritetsordning
- Organisation och styrning av arbetet
- Tidsplan
- Finansieringsbehov och tänkbara finansieringskällor

3. Arbetsmetoder.

Jag har i detta arbete i hög grad nyttjat dialogen som arbetsform. En orsak till att goda idéer och förslag med de bästa intentioner inte får genomslag i en organisation eller verksamhet är ofta brist på kommunikation. Särskilt viktigt är detta när det gäller förslag från centralt håll som angår den lokala verksamheten. Det finns alltid spänningar mellan central och lokal nivå i alla verksamheter, och den svenska högskolebiblioteksvärlden utgör intet undantag. Centrala initiativ som inte är direkt självförklarande måste därför kommuniceras ut på ett bra sätt, och här är dialogformen oslagbar. Nackdelen är självklart att den är arbetskrävande, men i detta fall har jag valt den också för att få in synpunkter och idéer. Det har alltså inte enbart varit frågan om att sälja in ett färdigt förslag. Min bild har förändrats under resans gång. Därför kommer möjligtvis biblioteksrepresentanter jag pratade med på ett tidigt stadium under utredningen inte att riktigt känna igen sig, men det är en konsekvens av denna arbetsform.

Jag har försökt att träffa företrädare för så många universitets- och högskolebibliotek som möjligt, men några har jag missat av praktiska och tidsskäl. Jag beklagar detta, men till er jag har mött, vill jag framföra en tack för att ni tog er tid till en dialog om dessa frågor. Jag har vid ett flertal tillfällen också haft möjligheten att diskutera frågan med representanter från KB, samt med nordiska kollegor.

4. Behovsanalys.

Universitets- och högskolebibliotek har under de senaste åren dramatiskt ökat sitt utbud av nätbaserad information. Enskilda bibliotek har mer än 10-dubblat sin tillgång på tidskrifter, och Sverige har fått det jag kallar någon form av informationsjämlighet, där studenter och anställda vid små högskolor har tillgång till ungefär samma

information som de har vid större universitet. Detta är en situation som vi ska vara rädda om och självklart försöka att behålla. Samtidigt måste vi slå fast att mängden olika källor representerar ett problem i sig. För forskaren och studenten är det vanligtvis fullständigt ointressant om en tidskrift ges ut av Elsevier eller Springer, men på många bibliotek idag är det nästan en nödvändighet att veta detta för att hitta rätt. De första fulltexttidskrifterna kom redan 1996, och idag 8 år senare är flera av dem fortfarande inte sökbara på ett adekvat sätt på bibliotekens hemsidor! KBs beslut om att gå över från en-post till två-posts modellen och LIBRIS stora svårigheter med inmatchning av tidskrifter är bland de främsta orsakerna till denna situation.

I och med tillkomsten av portalverktyg för samsökning av resurser kan vi möjligtvis betrakta detta som mer och mindre överspelat. Den konklusion som vi kan dra och som har relevans i denna fråga, är att det finns ett mycket stort behov av att förbättra möjligheterna för våra användare att få en fullständig och enkel tillgång till de informationsresurser de faktiskt betalar för att vi ska tillhandahålla.

Användarperspektivet är alltså viktigt när man diskuterar Sveriges nätbibliotek, och det finns självklart inte enbart behov att underlätta sökmöjligheterna för våra målgrupper. Tjänste- och informationsutbudet bör bli bättre både kvalitativt och kvantitativt, och detta har bättre möjligheter att uppnås vid samordnade insatser. Användarnas behov är alltså en starkt motiverande faktor för programmet Sveriges nätbibliotek.

Om vi så ser på saken utifrån biblioteksperspektivet hittar vi även där mycket stora behov av samordning och samverkan. Biblioteken står under de närmsta åren inför stora utmaningar och förändringar inom sina moderinstitutioner. Övergången från traditionella bibliotek till LRC, biblioteken som aktiva medspelare i studenternas lärandeprocess, integrationen i universitetets och högskolans verksamhet, allt detta ställer stora krav på omfördelning av resurser. Dessutom kommer det att kräva breddning och utveckling av kompetens på många områden. Samtidigt finns det inga tecken på att resurserna till universitet och högskolor, och därigenom biblioteken skall öka under de närmsta åren. Tvärt om ser många lärosäten för sig flera magra år, och flera har gått genom ekonomiska stålbad, som i sin tur har fått återverkningar på deras bibliotek. Jag vill alltså påstå att behovet för effektivisering och rationalisering av bibliotekens verksamhet under de närmste åren kommer att vara mycket stort. På flera områden befinner sig biblioteken i den situation man var med katalogiseringen när man hade kortkataloger. Var och en sitter och gör samma sak på varje ställe. Drift av lokala bibliotekssystem, system för elektronisk publicering, lokalbokningssystem, indexering är bara några exempel ur högen på sådant som kan rationaliseras vid samordning. Jag vill alltså fastslå att även utifrån biblioteksperspektivet har vi ett mycket stort behov av samarbete och samordning för att underlätta bibliotekens mycket nödvändiga rationaliseringsarbete.

5. Definitioner och avgränsningar.

Jan Hagerlid har i sitt PM översatt den beskrivning som den norska arbetsgruppen för digitalt bibliotek har gjort:

”En organiserad samling av tjänster och innehållsresurser som ger användare tillgång till information i digital form förmedlad över ett datanät. Sådan tillgång kan också gälla icke-digitalt innehåll. Det förutsätts att brukarna ska kunna uppfatta tjänster och innehållsresurser som ett enhetligt system även om de skapas av olika leverantörer, har olika fysisk form och i utgångsläget icke är koordinerade. De olika resurserna i det norska digitala biblioteket ska kunna samverka med hjälp av precist definierade och standardiserade gränssnitt .”

Denna beskrivning ger mig en bild av ett virtuellt bibliotek där man går in på ett ställe och skall ha tillgång till det mesta. Detta stämmer dåligt med den bild jag har när det gäller Sveriges nätbibliotek. Jag kan för övrigt tillägga att det även i Norge finns tveksamheter om detta, då man i de arbetsgrupper som nu är igång med projektet inte förutsätter en samlad ingång till materialet. För mig handlar Sveriges nätbibliotek om utveckling. Om jag lånar lite från den norska beskrivningen och kortar ner väsentligt, skulle det vara så här:

”Sveriges nätbibliotek är ett program för samlad utveckling av tjänster, system och innehållsresurser som ger användare samordnad tillgång till information i digital form över ett datanät. ”

Jag vill alltså i denna fas begränsa Sveriges nätbibliotek till att vara ett program för utveckling och ser inte en samlad drift av eller ingång till resurserna som ett mål. Det som kommer ut av programmet i form av tjänster, system och innehåll skall självklart tillgängliggöras och drivas. Detta kan ske i olika aktörers regi, må vara KB i form av en central resurs, eller ett eller flera universitetsbibliotek. Vissa tjänster kanske till och med skall finnas och drivas på alla bibliotek. Detta måste man ta ställning till från fall till fall, och det skall självklart vara med i varje projektplan hur man tänker sig drift och underhåll av systemen. Detta betyder inte att jag anser standarder och systemarkitektur som oviktiga frågor. Tvärtom är detta kanske än viktigare i ett decentraliserat system, och vi har ju även relationen till de system och tjänster som finns på bibliotekens moderinstitutioner att ta hänsyn till. Jag kan väl tillägga här att denna syn på vad nätbiblioteket är och vad det ska arbeta med är mer i överensstämmelse med hur man arbetar i Danmark. Jag återkommer till det något senare i rapporten.

Det har för mig tagit en viss tid att komma fram till denna renodling av begreppet, och det är ordet bibliotek i detta sammanhang som gör det lite svårt. De flesta människor associerar väl fortfarande bibliotek med någon form av samling, medan jag här vill frikoppla det helt från samlingstanken, och mera förknippa det med *aktiviteter* som utförs inom biblioteksramen. Det som är viktigt att lyfta fram är dock att programmet skall ansvara för en samlad utveckling och på så sätt ta någon form av helhetsgrepp över fältet.

När det gäller målgrupper för verksamheten tycker jag att man i första hand ska begränsa sig till samma målgrupp som gäller för universitets- och högskolebiblioteken. Detta betyder att studenter, lärare och forskare vid landets universitet och högskolor är den primära målgruppen för programmet Sveriges nätbibliotek. I detta måste man då tillåta att prioritera det jag vill kalla indirekta målgruppsbehov. I och med att en motivering för programmet är effektivisering och rationalisering av det lokala bibliotekets verksamhet, måste man ta in i programmet

även sådan utveckling som inte direkt får effekt för slutanvändaren i form av ökad servicegrad eller tillgänglighet. Detta kan exempelvis vara projekt som mer är inriktade på resurssparande för biblioteken. Detta kan så i sin tur självklart få positiva konsekvenser för slutanvändaren i form av bättre resursutnyttjande lokalt.

6. Innehåll.

Ett program för utveckling som ska bestå över flera år kan självklart inte ha ett statiskt innehåll. Jag föreslår att man organiserar programmet i något man kallar insatsområden. Under resans gång kan nya insatsområden tillkomma, medan andra kan tas bort om man är ”färdig” med utvecklingen. På så sätt skapar man en flexibilitet i systemet som gör det enklare inte bara att anpassa det innehållsmässigt till ny teknikutveckling och nya behov, men även resursmässigt i förhållande till de ekonomiska ramar som finns till förfogande vid olika tidpunkter. Sammanhållningen av programmet gör det även möjligt att företa prioriteringar inte bara mellan insatsområdena, men självklart ner på projektnivå.

En skiss på hur programmet kan se ut följer här under:

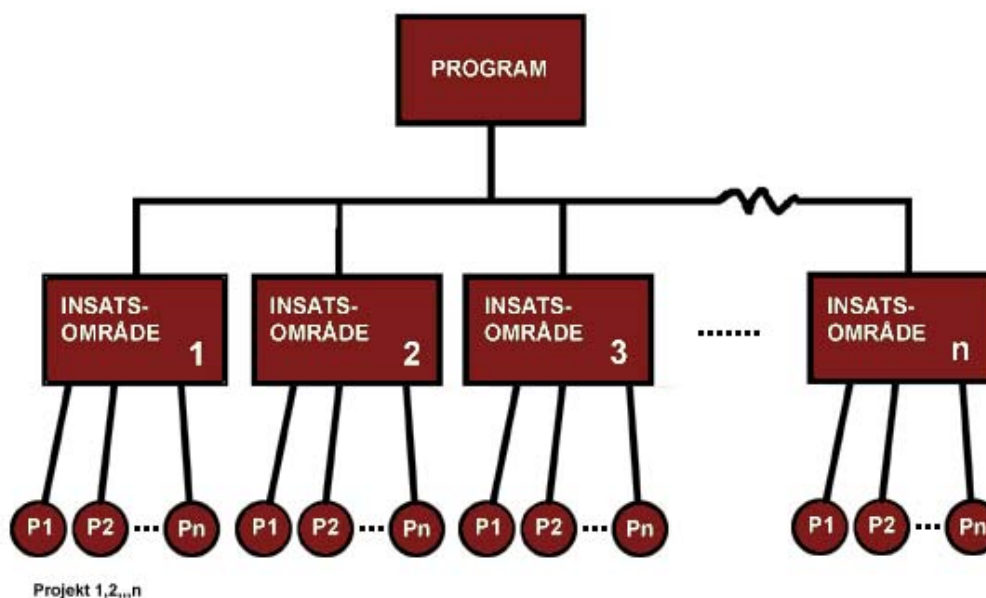

Fig. 1. Principskiss över programmet Sveriges nätbibliotek

I och med att jag föreskriver ett dynamiskt innehåll i programmet, kan jag självklart inte ge ett fullständigt förslag till hur innehållet i programmet skall se ut. Jag vill däremot komma med exempel på vilka insatsområden som kan vara aktuella i nuläget och i vilken grad de uppfyller målsättningen om direkt eller indirekt kundnytta. Det ligger ingen värdering i ordningen av områdena, prioritering mellan och inom om-

råden kan svårligen låta sig göra innan man har resurstillgången något så när klar för sig.

6.1. Elektronisk publicering.

Detta är ett typiskt område där man ser både direkt och indirekt kundnytta. Tillgängligheten av rapportserier och examensarbeten utförda vid svenska universitet och högskolor är idag mycket dålig, och även avhandlingar finns i mindre omfattning tillgängliga i elektronisk form. Området är också intressant därför att det illustrerar ett problem som kommer att finnas inom fler områden.

Under åren som har gått sedan nätet togs i anspråk som informationsförmedlare har det självklart utvecklats många tjänster och system. Den elektroniska publiceringen av rapporter och avhandlingar har i de flesta fall lämnats till biblioteken vid den enskilda högskolan att utveckla och sköta. Detta betyder också att det i dagsläget finns ett antal olika system för detta, något som i sin tur försvårar samordning och samverkan. Ofta startade utvecklingen av systemen långt innan det fanns standarder för sådan publicering överhuvudtaget, och man har prestigemässiga bindningar till "sitt" system. Dessa frågeställningar kommer vi att möta på flera områden inom nätbibliotekets program där man vill försöka att samordna system eller tjänster som har utvecklats på olika bibliotek under längre tid. Detta är samtidigt en av de stora utmaningarna, där man verkligen kan förbättra situationen för både användare och bibliotek om man väljer rätt lösningar.

I dagsläget har vi SVEP-projektet som kan ses som en början av processen som självklart bör leda fram till ett gemensamt system för publiceringen vid landets universitet och högskolor. Insatsområdet bör heller inte begränsas till publicering av avhandlingar och examensarbeten. Just nu pågår aktiviteter på många universitet och högskolor där allt från institutioner, avdelningar och enskilda forskare tar fram system för att dokumentera forskarens samlade produktion. Detta används sedan i universitetens årsredovisningar, som underlag för forskarens CV, för fördelning av fakultetsmedel och externa ansökningar. Det är få universitet eller högskolor som idag har ett gemensamt system för detta. Motivationen för att få till stand något sådant är därför stor, och här borde det inte vara svårt att få projektförslag under detta insatsområde. Samtidigt är detta ett bra exempel på att man under programmet måste ha väl utvecklade kontakter inte bara med högskolornas bibliotek, men även med högskolorna och universiteten själva. Detta är viktigt av två orsaker, dels måste vi vara säkra på att arbeta med "rätt" saker, dvs. det som det finns behov av bland användarna, dels måste vi se till att de system och tjänster som utvecklas passar in i och samverkar med den tekniska miljö som finns ute på universitet och högskolor. Detta är självklart gemensamt för alla insatsområden.

6.2. Licensverksamhet.

Med den definitionen av nätbiblioteket jag har förespråkat, kommer naturligtvis utvecklingen av licensarbetet mot nya media och andra produkter naturligt att höra

hemma här som ett eget insatsområde. Elektroniska böcker, kurslitteratur och andra former av media är ganska självklara, men man kan även tänka sig konsortieupphandlingar av licenser för system och programvara som ett naturligt projekt under detta arbetsområde. Detta betyder att vi inom detta området eventuellt kan tänka oss initiativ till upphandling och eventuellt utveckling av programvara som inte direkt har med fulltextdokument att göra. Det kan möjligtvis kännas lite främmande att ta upp lokalbokningsystem för bibliotekens grupperum i en sådan kontext och det är möjligt att det ska finnas ett eget insatsområde för den typ av aktiviteter. Jag nämner det här enbart för att det inte ska falla bort i resonemangen senare.

En projektorganisation med syftet att arbeta med utveckling skall självklart inte ansvara för drift och underhåll av redan ingångna avtal, detta är en uppgift för KB eller andra organisationer som kan ta sig an den typen av uppgifter.

6.3. Libris utveckling.

I Hagerlids PM och i KB-utredningen finns inte Libris framtida utveckling mot lokalt system med under rubriken Sveriges nätbibliotek. KB-utredaren har ett separat förslag när det gäller Libris där det föreslås en utredning med tanke på Libris som lokalt system. Om Sveriges nätbibliotek skall vara ett samlat program för utveckling av digitala tjänster, system och innehåll, är det för mig ganska ologiskt att inte ta med Libris utveckling under detta program. De dialoger jag har fört med biblioteksföreträdarna, visar också ganska entydigt att frågan om Libris utveckling mot ett system med lokala funktioner har mycket hög prioritet på lokalplanet.

Under detta insatsområde finns även andra delar av Libris utveckling som exempelvis fjärrlån direkt till slutanvändaren (som säkert underlättas med ett centralt system). I Norge finns tankarna om ett gemensamt lånekort för alla bibliotek med i programmet för det digitala biblioteket, detta som ett exempel på idéer som kan uppstå i ett sådant sammanhang. Jag vill däremot inte föreslå detta som ett aktuellt projekt under Sveriges nätbibliotek, i alla fall inte i nuläget. En annan fråga som har dykt upp i många dialoger med biblioteken är frågan om rationalisering av katalogiseringsverksamheten. Den hör möjligtvis inte till programmet för Sveriges nätbibliotek, men i och med att den har varit så framträdande i mina diskussioner med speciellt bibliotekschefer, tar jag upp den här och lämnar den för vidare bearbetning hos KB. Vi måste få en mer effektiv hantering av katalogiseringen på våra bibliotek, den är för resurskrävande idag.

I och med att hela detta område saknades i underlaget för KB-utredarens förslag, måste det självklart tas hänsyn till när man diskuterar den ekonomiska ramen för programmet. KB-utredaren föreslår en ram på 64 miljoner kronor för Sveriges nätbibliotek. Libris utveckling är inte med i den summan. Vad en utveckling av Libris helt eller delvis mot ett system som stödjer lokala funktioner kan kosta, är svårt att svara på, det vi vet något så när är vad de lokala systemen kostar i drift, underhåll och kapitalkostnader. En övergång till central drift kan fullt utbyggd med säkerhet spara stora belopp på lokalplanet. Mycket preliminära och inte helt färsk beräkningar har visat på siffror kring 50 miljoner om året. KB-utredaren föreslår en egen utredning för

frågan om Libris som lokalt system. Jag stödjer självklart detta, men vill alltså se den som en del i Sveriges nätbibliotek, och att initiera och genomföra denna utredning kan vara det första stora projektet inom detta insatsområde.

6.4. Portaler.

Studenter och anställda vid landets universitet och högskolor har i princip aldrig haft så god tillgång till information som just nu. Mängden av tidskrifter, böcker och referensverk i full text växer ständigt, och därför blir kraven på goda system för att återfinna informationen också växande. Som jag påvisar i behovsanalysen, är situationen för den enskilda slutanvändaren inte speciellt gynnsam. Tillkomsten av de s.k. portalverktygen kan förbättra detta på ett mycket påtagligt sätt. Här kan man samtidigt söka av en rad olika källor, vilket självklart underlättar användarens situation i betydande grad. Det man kan åstadkomma under detta insatsområde är en central installation av portalverktyg som ger möjlighet till lokalt gränssnitt och lokal ”branding”. Att i dagens läge enbart bygga upp en central ingång till alla resurser tror jag inte är gångbart eller önskvärt. Varje universitet och högskola har en egen profil på sin verksamhet, som självklart återspeglas i de källor man prioriterar att göra sökbara. Samtidigt är det nu av stor betydelse att vi inte kommer i samma situation med detta som med de lokala systemen där varje lokalt bibliotek äger och driver sitt eget system. Om den centrala portalen fungerar som planerat med en lokal ingång och central administration borde lokala köp av programvara vara onödigt. Det självklart under förutsättning av att det inte drar ut på tiden i förhållande till de planer som nu är lagda, och att verktyget fungerar som förutsagt. Det finns ett stort behov på lokalplanet att ge sina kunder en fullständig sökmöjlighet för införskaffat material, och otåligheten är stor bland båda bibliotekspersonal och kunder. Ytterligare förseningar av portalarbetet kommer inte att accepteras utan att det kommer att investeras i lokal programvara. Priset för dessa produkter har nu sänkts till ungefär en 10-del av ursprungspriset, så toleransen mot centrala förseningar är blivit motsvarande lägre.

Att upphandla, utveckla och implementera portalverktyg av detta slag ser jag som en självklar uppgift för Sveriges nätbibliotek. Tidsaspekten gör också att detta måste vara en prioriterad uppgift att starta med. I det aktuella läget där KB har tagit initiativet till en upphandling, verkar det naturligt att man har tänkt ansvara även för drift och underhåll.

6.5. Digitala referenstagningar.

Projektet Jourhavande bibliotekarie har under några år drivits för nätuniversitetets räkning. Tanken bakom projektet är att ge studenter tillgång till kvalificerade referenstagningar även på obekväma tider då biblioteken normalt är stängda. Tjänsten kan även utnyttjas av campusstudenter och många bibliotek kör den lokalt under normala öppettider för biblioteken. Utveckling av denna och liknande tjänster kan självklart vara ett insatsområde för Sveriges nätbibliotek, och en första uppgift kan vara att utvärdera tjänsten och hitta en eventuell driftsform för den i framtiden. Även

om Sveriges nätbibliotek skall vara ett program för utveckling och implementering, bör det också spela en roll när det gäller uppföljning och utvärdering av projekt som är i drift och utvecklade under programmet Sveriges nätbibliotek.

6.6. E-learning.

E-learning eller möjligtvis flexibelt lärande som många nu har börjat använda som begrepp, är ett område som inte på långa vägar är välutvecklat. Flera bibliotek i Sverige har också genom skapandet av Learning Resource Centres fått en närmare kontakt med denna verksamhet. På sikt anser jag att det kommer att finnas behov för samordning även här, och detta kan vara ett möjligt insatsområde för Sveriges nätbibliotek.

6.7. Svenska elektroniska resurser.

Det är med viss tveksamhet jag lanserar detta möjliga insatsområde. Det får inte förväxlas med det behov av digitalisering som KB-utredaren har med i sin rapport och som beräknas kosta långt över 200 miljoner kronor. I arbetet med det norska digitala biblioteket koncentrerar man sig på tre områden: Göra befintligt norskt digitalt material bättre tillgängligt, tillgängliggöra centrala norska kunskapskällor för alla och till sist digitalisera norskt material.

Om man går fram med en viss försiktighet finns det säkert en hel del vettiga saker att göra på detta område. Även om området elektronisk publicering tar hand om universitet och högskolors publicering, finns det en rad myndigheter och organisationer som idag skapar stora mängder digital information som ofta är mycket svår att hitta. Här borde det vara möjligt att göra insatser för att bättra på denna situation. Svenska tidskrifter är fortfarande i begränsad omfattning tillgängliga i elektronisk form. Här kan Sveriges nätbibliotek möjligtvis i ett samarbete med utgivare vara med för att förbättra detta. Stora digitaliseringsprojekt ligger klart utanför ramen för Sveriges nätbibliotek. Dessa projekt kan liknas med svarta hål, de slukar alla resurser i omgivningen samtidigt som de ger väldigt lite tillbaka. Det finns egentligen inga gränser för vad man kan tänka sig att digitalisera, och ofta har materialet intresse för en mycket begränsad skara. Jag bortser inte från att det kan finnas sådant material som har stort intresse för nätbibliotekets målgrupp och som med relativt små insatser kan göras tillgängligt i digital form. Dessa fall kan vara möjliga projekt under detta insatsområde.

6.8. Standarder och teknik.

Skall man åstadkomma samordning och samverkan för system och tjänster på ett smidigt och bra sätt, krävs det att man följer standarder och arbetar inom givna

tekniska ramar. I det norska digitala biblioteket har man skapat ett eget spår som kallas ramverk, och som i sin tur delas in i 7 olika arbetspaket. Dessa olika arbetspaket omfattar allt från metadata och systemarkitektur till betalningstjänster och autentisering. En del av detta är möjligtvis inte aktuellt i ett sammanhang där man inte tänker sig digitalt bibliotek som en sammanhållen enhet, men som exempel på checklista kan den säkert vara nyttig även för det svenska insatsområdet. Det jag vill framhäva som väsentligt är också att det som utvecklas under Sveriges nätbibliotek också måste samverka med de miljöer och tjänster som finns på det enskilda universitet och högskola. Därför är god kontakt med dessa enheters IT-miljöer också en förutsättning för arbetet under detta område.

I och med att Sveriges nätbibliotek skall arbeta på ett dynamiskt sätt, kan det självklart både tillkomma och försvinna insatsområden över tid. Den lista jag har presenterat måste därför också till en viss del betraktas som exempel på områden, och framför allt inte ses som fullständig i denna form.

7. Organisation.

Ett sammanhållet utvecklingsprogram för Sveriges nätbibliotek kräver självklart en utvecklad form för organisation om det ska fungera på ett bra sätt. De medel som kommer att användas inom ramen för programmet kan på olika sätt finnas inom ramen för KBs budget. Idag finns exempelvis vissa utvecklingsmedel avsatt för LIBRIS utveckling, och BIBSAM har också en pott på några miljoner årligen avsatt till s.k. fria projekt som fördelas efter ansökan. På nuvarande tidpunkt är det självklart omöjligt att ha någon uppfattning om utfallet av de förslag som KB-utredaren har lagt. De medel som eventuellt kommer, blir med all säkerhet kanaliserade genom KBs budget, detta betyder också att riksbibliotekarien har beslutanderätt över alla resurser man i nuläget kan tänka sig använda i programmet Sveriges nätbibliotek.

Detta får självklart även konsekvenser för hur en organisation för verksamheten ska byggas upp. Med beslutanderätt över alla resurser är det klart att riksbibliotekarien även kan besluta om vilka projekt och insatsområden som ska prioriteras i programmet. En fungerande organisationsmodell för programmet måste stödja möjligheterna till tillkomst, bearbetning och verkställande av projektidéer inom de olika insatsområdena. Dessutom måste den vara ett aktivt stöd för riksbibliotekarien i beslut om inrättande och avskaffande av insatsområden och prioritering av resurser mellan olika insatsområden och projekt. Organisationen bör också bjuda in till möjlighet för inflytande, engagemang och delaktighet från de olika biblioteken och dess moderinstitutioner. Under mina funderingar på denna fråga har jag speciellt hämtat inspiration från det danska exemplet. DEF har organiserat sin verksamhet med en styrelse i toppen och arbetsgrupper inom de olika områdena. DEFs styrelse är relativt liten (den har krympt) med en extern ledamot som ordförande och med direktören för Bibliotekstyrelsen, två överbibliotekarier och en universitetsdirektör som medlemmar. Bibliotekstyrelsen har representanter i alla arbetsgrupper.

Rent bortsett från att vi här inte kan ha en formell styrelse med beslutanderätt, tror jag att det behövs en aktiv och engagerad styrgrupp vid riksbibliotekariens sida som kan arbeta med mål och strategier för verksamheten. Inom dessa ramar skall man även

påverka beslut om prioriteringar och resursfördelning mellan insatsområden och ner på projektnivå. Denna styrgrupp måste ha ett helhetsperspektiv på verksamheten, och jag kan se att gruppen i perioder har en högre mötesfrekvens än en till två gånger per termin. Speciellt under initialskedet är det viktigt att denna grupp är engagerad och pådrivande för att man skall komma igång med arbetet på ett bra sätt. En rimlig storlek på en effektiv styrgrupp kan vara 4-6 personer och personlig kompetens och eget engagemang bör vara de viktigaste kriterierna för att sitta med. Sedan tror jag också att gruppen måste representera både bibliotek och moderinstitutioner och möjligtvis även andra externa intressenter.

Att föreslå en så pass liten styrgrupp är självklart ett avsteg från de traditioner man i övrigt har för verksamheter inom KBs ram. Både LIBRIS ledningsgrupp och det som numera kallas BIBSAM-rådet är relativt stora församlingar som bygger mycket på representativitet. De flesta stora och några små bibliotek ska finnas, generella bibliotek och specialbibliotek osv. Själva storleken på grupperna representerar ett problem i sig. Det förhindrar en eventuellt önskad högre frekvens på mötesverksamheten, och minskar den enskilda ledamotens ansvar och engagemang i många fall. I en mindre grupp har man större möjligheter till å mötas oftare, engagemanget och ansvarskänslan har en tendens att öka. Samtidigt ställer det större krav på information och kommunikation mellan gruppen och verksamheten, detta måste fungera tillfredställande om resultatet ska bli lyckat.

För de enskilda insatsområdena inrättas arbetsgrupper som kan bestå av personer från bibliotek, IT-avdelningar eller andra områden där kompetens och intresse för insatsområdet finnas. Beslut om insatsområden och arbetsgrupper tas av riksbibliotekarien i samråd med styrgruppen. Det utses också en person som är huvudansvarig för verksamheten i arbetsgruppen. KB ska vara representerat i varje arbetsgrupp av minst en person. I vissa fall är det säkert naturligt att flera personer från KB är med i arbetet. Detta tror jag är av stor vikt för informationsflödet i programmet, men även för att säkerställa aktivitetsnivån och kontinuiteten i arbetet. Mitt förslag till modell för organisationen ser ut så här:

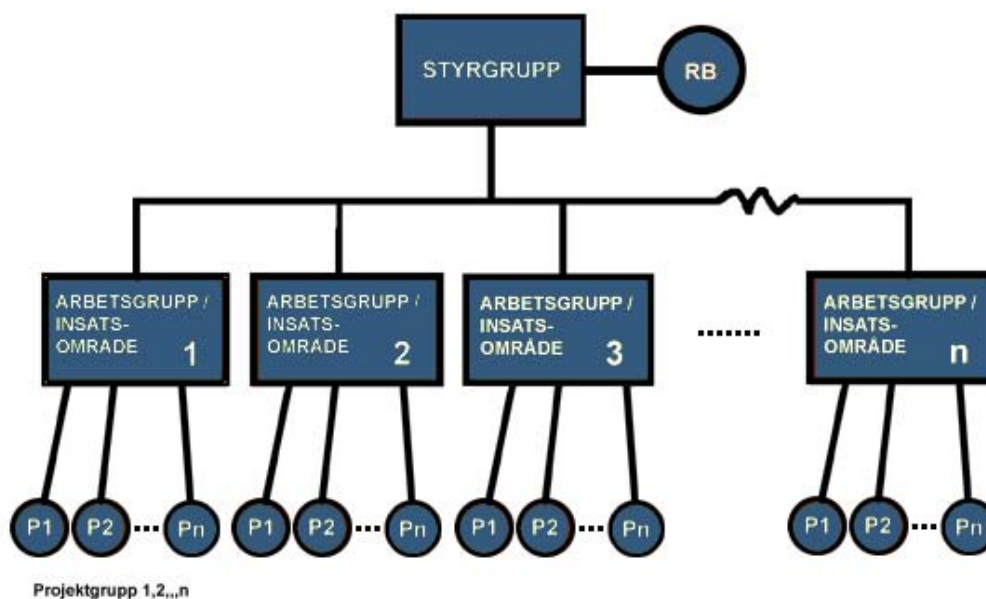

Fig 2. Organisationsmodell för programmet Sveriges nätbibliotek

Under uppbyggnadsfasen av programmet måste det säkert finnas en person som under riksbibliotekarie och styrgrupp har ett övergripande ansvar mot alla arbetsgrupper och är aktiv i initieringsprocessen med bemanningsfrågor och aktiviteter. Det måste etableras god kommunikation mellan arbetsgrupper och styrgrupp, och även informationsflödet mellan arbetsgrupperna och verksamheten ute i biblioteken måste fungera på ett tillfredsställande sätt. Orsaken till att jag vill föreslå en egen styr- och beslutsorganisation för Sveriges nätbibliotek och inte replierar på redan existerande strukturer som Libris ledningsgrupp och BIBSAM-rådet, är flera. Förutom de tidigare anförda argumenten om församlingars storlek i förhållande till engagemang och ansvarskänsla, finns det ett stort behov för att ta ett helhetsgrepp om denna verksamhet för att resultat ska nås. Programmet Sveriges nätbibliotek kommer att omfatta verksamhet som idag ryms inom områden där både LIBRIS och BIBSAM är aktiva. Det är därför viktigt att det är KB som organisation som tar huvudansvaret och initierar för programmet.

8. Kostnader och finansiering.

I KB-utredningen föreslås det avsatt 64 miljoner kronor till Sveriges nätbibliotek över en 4-årsperiod. Det är självklart omöjligt på förhand att säga vad ett dynamiskt program av denna karaktär ska kosta. Det är väl snarare så att tillgången på medel styr omfattningen av verksamheten, något som gör prioriteringsprocessen viktig. Vad en utveckling av Libris mot lokalt system kan kosta måste utredas, och det är en aktivitet

som bör komma igång snarast. Denna kostnad är som tidigare påpekats inte med i underlaget för beräkningarna som KB-utredaren fick från Bibsam. Förutom eventuella pengar som konsekvens av förslagen i KB-utredningen, och de utvecklingsmedel som KB genom Bibsam och Libris redan har, kan man även för enstaka projekt och områden tänka sig andra finansiärer. Projektet Jourhavande bibliotekarie är som exempel finansierat av Sveriges nätuniversitet. Man kan som ett exempel tänka sig att Vetenskapsrådet kan vara med att finansiera utvecklingen av ett system som registrerar och presenterar all publicering av svenska forskare, inte bara avhandlingsmaterialet. Man kan säkert hitta flera exempel på sådant som kan vara av intresse för externa finansiärer, och det är en viktig uppgift för arbetsgrupper och styrgrupp att vara aktiva i finansieringsfrågan. KB kan inte sitta att vänta på eventuella regeringsbeslut som en konsekvens av KB-utredningen, utan måste dra igång verksamheten med de medel som för närvarande finns till förfogande.

9. Kort situationsrapport från övriga Norden.

Danmark, Finland och Norge har lite olika spår för sina program för elektroniska bibliotek. [Finelib](#) har framför allt koncentrerat sig på ett område, de licensbaserade upphandlingarna av fulltexttidskrifter. Dels subventionerar man ett antal centrala resurser som man har upphandlat, dels ger man möjlighet till samsökning i en central portal. Finland har alltså valt att behålla centrala subventioner, även i konsolideringsfasen, något som varken Sverige eller Danmark har kvar.

Det danska elektroniska forskningsbiblioteket, [DEF](#), fick för några år sedan en engångssumma på 200 miljoner kronor som till största delen gick till att förnya de enskilda bibliotekens datorer och datorsystem. Man satsade även en rejäl slant på att utveckla centrala ämnesportaler inom några få, smala områden. Av dessa portaler är det väl enbart en som fortfarande kan sägas ha livets rätt. Efter att engångsbeloppet om 200 miljoner var slut, lyckades man utverka en fortsättning av programmet genom en fast årlig tilldelning på 13 miljoner danska kronor. Danskarna utvecklar inga centrala system eller tjänster, utan koncentrerar sig på att skapa saker som kan användas lokalt ute i biblioteken. Organisatoriskt påminner DEF en hel del om det förslag till Sveriges nätbibliotek som jag presenterar i denna rapport. En skillnad är väl att DEF har en beslutande styrelse medan i Sverige är det riksbibliotekarien som beslutar i samråd med en styrgrupp. Jag ser inte heller något poäng i att enbart utveckla lokala tjänster, för mig är det självklart att om man hittar bra centrala lösningar som ökar servicegraden och sparar lokala resurser, skall vi satsa på detta.

I Norge finns det som vanligt oerhört ambitiösa planer för ett [norskt digitalt bibliotek](#). I och med att [ABM-utvikling](#) nu ska täcka hela sektorn för arkiv, bibliotek och museer, blir det självklart en stor bredd på planerna. I dagsläget har man precis kommit igång med det första arbetet i en programkommitté, dessutom har arbetet med de 7 olika arbetspaketen delvis startat. Det råder fortfarande osäkerhet om det ska bli ett centralt digitalt bibliotek med gemensam ingång, och jag misstänker att det kommer att ta tid innan man har kommit till klarhet i den frågan. Intressant är det att observera att de fyra universitetsbiblioteken har gått ut i en gemensam upphandling av portalverktyg oberoende av planerna för norsk digitalt bibliotek. Man kan ha en känsla av att man har en lång väg att vandra i Norge innan konkreta resultat kan visas

av denna stora satsning. Något beslut om finansiering är heller inte tagit av regeringen.

10. Förslag och rekommendationer.

Mot bakgrund av det som står i denna rapport, och mina intryck efter samtal med företrädare för de flesta universitets- och högskolebibliotek, vill jag lämna följande förslag till KB:

1. Riksbibliotekarien bör snarast fatta ett formellt beslut om inrättande av utvecklingsprogrammet Sveriges nätbibliotek i enlighet med huvudlinjerna i denna rapport.
2. Det bör skyndsamt tillsättas en styrgrupp som skall vara med att formera Sveriges nätbibliotek i olika insatsområden. Till dessa insatsområden skall sedan arbetsgrupper tillknytas, och styrgruppen bör ha en framträdande plats i detta arbete.
3. Arbetsgrupperna får uppgiften att kartlägga och inventera sitt insatsområde som det ser ut idag, både med färdiga funktioner och pågående projekt. Detta ska vara ett underlag för arbetsgruppernas utvecklingsförslag.
4. Arbetsgruppen för portaler bör tillsättas direkt utan dröjsmål. Detta måste i nuläget prioriteras, då tidsfaktorn här har stor betydelse. Om inte man snabbt får fram en handlingsplan för hur portalen kan betjäna lokala bibliotek med lokala gränssnitt, kommer många bibliotek att anskaffa egen programvara, vilket ju är helt emot idéerna bakom Sveriges nätbibliotek.
5. Riksbibliotekarien bör också ta initiativ till att påskynda en utredningsstart av Libris som lokalt system. Detta är den fråga som klart prioriteras av de lokala biblioteken. Samtidigt är det en stor och komplicerad fråga som kommer att kräva tid och resurser. Man kan därför inte vänta med att starta detta arbete tills ett eventuellt resultat av KB-utredningen kommer. Insatsområdet Libris utveckling tillhör de områden som måste prioriteras.

På kort sikt är det viktigt att etablera en struktur för arbetet, se till att existerande aktiviteter och projekt inkorporeras i programmet, och att arbeta fram en prioriteringsordning i systemet. Detta kan självklart göras oberoende av möjligheter till extra tilldelning av medel i samband med KB-utredningen. En rad aktiviteter kan sättas i gång med redan befintliga medel, och jag tror att detta är nödvändigt att göra snabbt. I annat fall finns det en risk för att man i Sverige i stora delar kan gå miste om de förbättringar och rationaliseringar man kan åstadkomma med hjälp av samordning, samverkan och samarbete inom Sveriges nätbibliotek. Det är nu upp till riksbibliotekarien och KB att ta initiativet i denna fråga, jag kan från min sida intyga att största delen av svenska universitets- och högskolebibliotek står bak huvudtankarna i detta program.

Luleå 2004-03-19

Terje Høiseth